

φύσιν, ἐν μέρει δὲ πάλιν ἀναδύεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πνεύματος. Τούτου δὲ τοῦ ἐκ τῆς αἰσθητῆς ὑπάρξεως ἀνακύπτοντος καὶ τῆς φύσεως ἀπαλλαττομένου πνεύματος κάλλιστον σύμβολον καὶ εὔστοχος παράστασις εἶναι ἢ σῶμα μὲν ζώου κεφαλὴν δὲ ἀνθρώπου ἔχουσα Σφίγξ. Ἡ ὕλη κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους εἶναι πλήρης πνεύματος· ὁ Νεῖλος εἶναι ποταμὸς καὶ αἷμα θεός· τὰ ζῶα εἶναι συγχρόνως θεοί. Αὕτη δὲ ἡ πρὸς τὸ πνεῦμα ῥοπή ἤγαγεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς μετεμψυχώσεως, ἣν παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ εὐρίσκομεν τόσον ζωηράν¹. Τὸ κύριον καὶ διὰ τῆς Σφιγγὸς αἰσθητοποιούμενον πρόβλημα τῆς αἰγυπτιακῆς διανοήσεως εἶναι ὁ ἀνθρώπος, τουτέστι τὸ ἑαυτὸ γινῶσκον πνεῦμα². Τὴν ζήτησιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἐμφαίνει ἡ περιώνυμος ἐπιγραφή τῆς πανσέπτου θεᾶς Νηίθ, λεγούσης εἰς τοὺς λάτρεις· «*Εἶμαι ὅτι εἶμαι, ὅτι ἤμην καὶ ὅτι θὰ εἶμαι· τὸν πέπλον μου οὐδεὶς θνητὸς εἰσέτι ἀνέσυχεν*». Ὅπερ δὲ ἡ θεὰ προβάλλει ὡς μυστήριον, τοῦτο παρέχει λελυμένον ὁ θεὸς τῶν Ἑλλήνων Ἀπόλλων διὰ τοῦ θαυμαστοῦ παραγγέλματος· «*γνώθι σαυτὸν*»³. Ἀλλὰ τοὺς τε Αἰγυπτίους καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς ὑπερβάλλουσι κατὰ πάντα λόγον οἱ Ἕλληνες.

30. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

1. Οἱ Ἕλληνες⁴ ἐκπροσωποῦσι, καθὰ καὶ πρόσθεν ἐλέχθη⁵, τὴν νεανικὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν, καθ' ἣν κρατεῖ ἡ συγκεκριμένη

τοῦ ἀποτροπαίου ἀδελφοῦ Τυφῶνος· ἀλλ' ἡ θεὰ τῆς ἀγάπης καὶ ἁρμονίας Ἴσις περισυλλέγει τὰ μέλη καὶ ἀναζωογονεῖ αὐτόν. Ὁ Ὄσιρις ἄρχει τοῦ βασιλείου τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων· ὁ αὐτὸς ἐπενόησε τὴν γεωργίαν, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας. (Αὐτ. 275 ἔξ.).

¹ Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι πρῶτοι προήνεγκον τὴν γνώμην ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος· ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τῆς φύσεως καὶ δὴ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον πνεῦμα. (Αὐτ. 285 ἔξ.).

² Αὐτ. 265.

³ Ἡ αἰγυπτία Σφίγξ κατὰ τινὰ μῦθον ἀξιόλογον κατερρίφθη, ἀφοῦ τὸ αἰνίγμα ἐλύθη ὑπὸ Ἕλληνοσ, τοῦ Οἰδίποδος, διαγνόντος τὴν λανθάνουσαν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἑαυτὸ συνειδότης πνεύματος. Τὸ περιεχόμενον δηλαδὴ τοῦ αἰνίγματος εἶναι ὁ ἀνθρώπος, τὸ ἐλεύθερον καὶ ἑαυτὸ γινῶσκον πνεῦμα. (Αὐτ. 291 ἔξ. πβλ. καὶ 15, 472).

⁴ Περὶ Ἑλλήνων ἐπιθι 11, 295—360.

⁵ Σελ. 225.

δροσερότης τοῦ πνεύματος, ἢ ἀνθηρότης τοῦ πνευματικοῦ βίου¹, ὀφείλουσι δὲ τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον ἐν οὐ μικροῦ μοίρα εἰς τὴν γεωγραφικὴν τῆς χώρας αὐτῶν θέσιν. Ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχουσιν, ὡς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὔτε μεγάλοι ποταμοὶ οὔτε συνεχεῖς πεδιάδες ἀλλ' ἡ χώρα διαιρεῖται συμμέτρως καὶ κατατέμνεται ἀναλόγως εἰς θάλασσαν καὶ ξηρὰν μετὰ νήσων καὶ κόλπων, ἀκτῶν καὶ ὀρέων. Ἡ δὲ ὅλη τῆς Ἑλλάδος φύσις καὶ κατασκευὴ διακρίνεται κατὰ τὴν ἐναλλαγὴν καὶ ποικιλίαν, ἣτις ἀναδεικνύει καὶ ἐξαίρει ἀεὶ τὸ καθ' ἕκαστον. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἀφανίζεται ἀλλ' ἐμφανίζεται ζωηρὰ ἡ ἀτομικὴ ἰδιότης καὶ προσωπικὴ δύναμις ἐπιτρέπουσα τὴν αὐτενέργειαν ἑκάστου καὶ ἀνάπτυξιν². Εἰς τὴν γένεσιν δὲ καὶ προαγωγὴν τῆς ἀτομικότητος μεγάλως ἐκπαλαί συνεβάλοντο πολλὰ καὶ παντοῖα γεγονότα, ὡς αἱ τῶν φύλων διακρίσεις, αἱ διηνεκεῖς αὐτῶν μεταναστάσεις καὶ αἱ τῶν ξένων ἐποικήσεις, ἢ ἐγκατάστασις τῶν βασιλικῶν οἴκων μετ' ἀκροπόλεων καὶ θησαυρῶν καὶ ἡ ἴδρυσις ἀποικιῶν, αἵτινες κατὰ μικρὸν εἰς πάσας τῆς Μεσογείου θαλάσσης τὰς ἀκτὰς ἐξετάθησαν³. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς φυσικῆς ἀτομικότητος εἰς ἐλευθέραν καὶ ὡραίαν ἀτομικότητα εἶναι ἔργον καὶ σκοπὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τοῦτο δὲ λαμβάνει πᾶσαν τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ τῆς παραδόσεως παρεχομένην ὕλην καὶ ἐπεξεργάζεται οὕτω καὶ μεταποιεῖ, ὥστε νὰ προσδώσῃ τὸ ἴδιον εἶδος· μεταβάλλει τὸν λίθον εἰς καλλιτεχνήματα καὶ ἐν αὐτοῖς ἐκδηλοῖ ἑαυτὸ φαιδρὸν καὶ ἐλεύθερον· χρησιμοποιοῖ ἀσμένως τὴν φύσιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ ἐκφραίνει ἐκπρεπῶς τὴν ἀτομικότητα. Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζει τὸ κάλλος τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἡ δημιουργία τεχνουργημάτων, ἅτινα διακρίνονται εἰς ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ καὶ πολιτικά, καθ' ὅσον ὑπόθεσιν ἔχουσι τὸν ἄνθρωπον ἢ τοὺς θεοὺς ἢ τὴν πολιτείαν⁴.

2. Τὸ κάλλος τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἐν τῇ δυνάμει

¹ Δύο κατ' ἐξοχὴν διαλάμπουσι νέοι ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ἐκεῖνος μὲν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προϊστορικῆς οὔτος δ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς κοσμοϊστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος. (Αὐτ. 296.).

² Αὐτ. 297 ἔξ.

³ Ὁ τρωικὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ ἔθνους ἀγών, ὃν οἱ Ἕλληες πάντες ἠγωνίσαντο πρὸς πολεμίαν ἀσιατικὴν δύναμιν. Ἡ κατ' αὐτὸν δὲ κοινὴ τῶν ἠγεμόνων καὶ τῶν μαχητῶν δρασις δὲν εἶχε τὸν χαρακτήρα τῆς μοναρχικῆς ἢ δεσποτικῆς ἐνότητος ἀλλ' ἦτο χαλαρὰ ἔνωσις ἰκανὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀτομικὴν ἐνέργειαν ἐπιτρέπουσα. (Αὐτ. 304 ἔξ.).

⁴ Αὐτ. 318 ἔξ.

τοῦ νὰ δεσπόζη διὰ τῶν οἰκείων ὀργάνων τῆς φύσεως, νὰ κατεργάζεται τὰς πολυτίμους ὕλας αὐτῆς καὶ νὰ κοσμηῆται διὰ τούτων. Ὡσαύτως συντελεῖ εἰς τὸ κάλλος ἢ ἄσκησις τοῦ σώματος καὶ χρῆσις αὐτοῦ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς βουλήσεως· ἢ ἐκγύμνασις προσποιεῖ εὐρύθμους κινήσεις καὶ πολλὰς δεξιότητας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον οἱ Ἕλληνες διέπλασαν πρότερον καὶ ἐμόρφωσαν ἑαυτοὺς περικαλλεῖς, πρὶν ἐπιχειρήσωσι νὰ ἀποτυπώσωσιν ἐν τῷ μαρμαρῷ ἢ νὰ ἀπεικονίσωσι διὰ τῶν χρωμάτων ἐπαφροδίτους καὶ λαμπρὰς μορφάς¹. Ἐνῶ δὲ ὁ ἄνθρωπος προσηκόντως μορφούμενος παρέχει τὸ «ὑποκειμενικὸν καλόν», τὰ καθαρὰ καὶ ὑπέρτερα τῶν τυχαίων τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοτήτων πρόσωπα εἶναι τὰ «ἀντικειμενικὰ καλά». Ἰὰ καλὰ ταῦτα εἶναι οἱ θεοί, οἵτινες ὑπάρχουσιν οὐχὶ ὡς ἀφηρημέναι ἰδιότητες ἀλλ' ὡς συγκεκριμένα πρόσωπα καὶ ἔχουσιν ἕκαστος τὸν ἴδιον αὐτοῦ χαρακτήρα. Ὁ θεὸς τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτον καὶ ἐλεύθερον πνεῦμα ἀλλὰ πνεῦμα ἀνθρωπίνως περιωρισμένον, ὡς ὠρισμένον ἄτομον ἐξ ὄρων ἐξωτερικῶν ἠορημένον². Ἡ δὲ ἀνθρωπόμορφος τῶν ἑλληνικῶν θεῶν φύσις, ἦν ἄλλοι μὲν ἐνεκωμίασαν ὡς μαρτύριον τοῦ κάλλους³ ἄλλοι δ' ἐκάκισαν ὡς σημεῖον δεισιδαιμονίας, οὐδὲν ἔχει τὸ παράδοξον καὶ ἀσύνηθες⁴. Οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι οὐδεμίαν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰς θολερὰς μορφὰς τῆς ἀνατολικῆς μυθολογίας· ἐκ τοῦ ἐναντίου κατέρριψαν τοὺς Τιτᾶνας τοὺς ἐκπροσωποῦντας τὰς τερατώδεις δυνάμεις καὶ κατέστησαν γείτονες τῶν ἀνθρώπων. Ἐν συντομίᾳ χαρακτηρίζει τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν οὐχὶ φυσικὴ ὁρμὴ καὶ σκοτεινὴ φαντασία ἀλλ' ἠθικὴ δύναμις καὶ φωτεινὴ διανόησις⁵. Τέλος δ' ἔνωσις τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ εἶναι τὸ πολιτικόν

¹ Ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς ἐφέσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐπίδειξιν σωματικῆς ὀψιμῆς καὶ κομψῶν κινήσεων προέκυψαν αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες (Ὀλύμπια, Ἰσθμια, Πύθια, Νέμεια), ἐν οἷς ἐκεῖνοι ἠμιλλῶντο καὶ διηγωνίζοντο ποικίλα διαγωνίσματα. (Αὐτ. 316 ἔξ.).

² Τὰ ἀντικειμενικῶς περικαλλῆ ἄτομα εἶναι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων. Οὗτοι δὲν εἶναι ἀπλῶς σύμβολα ἀλλ' ὑποκείμενα καὶ συγκεκριμένα πρόσωπα. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων καὶ τῶν τυχαίων σχέσεων πρὸς ὠρισμένον τόπον καὶ χρόνον προῆλθον παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἱ ἐπιχώριοι θεοί, καθὰ ὕστερον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς οἱ ἐγχώριοι ἅγιοι. (Αὐτ. 320 ἔξ.).

³ Ὁ Schiller ἐπαινῶν ἀπεφῆνατο ὅτι «ἐπισηδῆ οἱ θεοὶ ἦσαν εἰσέτι ἀνθρωπινώτεροι, ἦσαν καὶ οἱ ἄνθρωποι θειότεροι».

⁴ Ὁ Ἐγγελοῦ παρατηρεῖ ὅτι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦσαν ἀνθρωπικώτεροι τοῦ θεοῦ τῶν χριστιανῶν· «ὁ Χριστὸς εἶναι πολλῶ μᾶλλον ἄνθρωπος, ἀφοῦ ζῆ καὶ ἀποθνήσκει σταυρικόν θάνατον· τοῦτο εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνθρωπικώτερον ἢ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἑλληνικοῦ κάλλους». (Αὐτ. 325).

⁵ Αὐτ. 320 ἔξ.

τεχνούργημα, τουτέστιν ἡ πολιτεία, ἧς τὰ συνειδητὰ μέλη πληροῖ τὸ γενικὸν πνεῦμα οὐχὶ ὡς λελογισμένη τοῦ καθήκοντος ἐπίγνωσις ἀλλ' ὡς ἀπλοῦς ἐθισμὸς καὶ συνήθεια τοῦ γινώσκειν καὶ τηρεῖν τοὺς νόμους. Τὰ πρόσωπα ἕκαστα ἔχουσιν ἐπίγνωσιν ἑαυτῶν καὶ εἶναι ἐλεύθερα, διὸ καὶ τὸ πολίτευμα δὲν εἶναι δεσποτικὸν ἀλλὰ δημοκρατικόν¹. Ἐν τῇ δημοκρατίᾳ κρατεῖ ἡ πολιτεία οὐχὶ ὡς ἀδυσώπητος νόμος ἢ λογιζομένη συνείδησις ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς δαίμων τῶν πολιτῶν καὶ ἠθικὴ διάθεσις, ὡς ἀρετὴ². Καὶ διεῖπε μὲν τὰς πολιτείας ἡ ἐλευθερία ἀλλ' αὕτη ἦτο ἀπλῆ καὶ αὐθόρμητος, προκύπτουσα μᾶλλον ἐκ τῆς συνηθείας ἢ ἐκ τοῦ λογισμοῦ³. Ἡ δὲ προσωπικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο ἰσχυρά, ἀφοῦ ἐπὶ τῶν σπουδαίων πραγμάτων ἐπεκαλοῦντο τοὺς χρησμούς καὶ ἠνεύχοντο τὴν δουλείαν. Ἦσκει ἀγαθὴν ἐπίδρασιν καὶ ὠφέλει σφόδρα τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διανόησις⁴ ἦτο προσηλωμένη εἰς τὰ ὄρατὰ καὶ ἑναρμόνια πράγματα, εἰς τὰς συνηθείας καὶ τοὺς θεσμούς καὶ τὴν παραδεδομένην θρησκείαν. Ὅτε δ' ὅμως ἤρξατο διὰ τῶν σοφιστῶν νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος καὶ ἐπαύσατο νὰ εἶναι ἀπλῆ καὶ σώφρων καὶ μὴ ἀρκουμένη πλέον εἰς τὸ περιβάλλον ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ κριτικὴ καὶ σκεπτικὴ, τότε ἐξέλιπεν ἡ καλὴ δημοκρατία καὶ ἐπηκολούθησαν οἱ δεινοὶ χρόνοι τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς πτώσεως, ἦν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσοβήσωσιν φιλότιμοι προσπάθειαι καὶ εὐγενεῖς θυσίαι⁵.

¹ Τρία πράγματα εὐμενῆ συνηνώθησαν ἐν Ἑλλάδι εἰς ἀποτελέσιν καλῆς δημοκρατίας, ἦτοι· α) ἐπὶ τῶν κοινῶν ἀμφισβητουμένων ζητημάτων ἀπεφαίνετο οὐχὶ ὁ λογισμὸς ἀλλ' ὁ χρησμός· β) οἱ πολῖται ἠσχολοῦντο περὶ τὴν πολιτικὴν ἐν ἀνέσει, ἐγυμνάζοντο καὶ ἐβουλεύοντο περὶ τῶν κοινῶν μὴ περισπώμενοι εἰς βιοτικὰ ἔργα, περὶ ὧν ἐφρόντιζον οἱ δοῦλοι· γ) αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ ἕκαστη πόλις ἦτο ἰδία πολιτεία. (Αὐτ. 331—334).

² Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν πρώτην καὶ ἀληθῆ μορφήν τῆς ἐλευθερίας οὐδεμίαν εἶχον συνείδησιν αὐτῆς· ἐκράτει παρὰ τούτοις ἄνευ τινὸς σκέψεως ἢ συνήθεια τοῦ ζῆν χάριν τῆς πατρίδος. Δὲν ἐγίνωσκον τὴν ἀφρημένην τῆς πολιτείας ἔννοιαν, ἦν νοοῦμεν σήμερον ὡς οὐσιώδη, ἀλλὰ προέβαλλον σκοπὸν τὴν ζῶσαν πατρίδα, οἷον τὰς Ἀθήνας, τὴν Σπάρτην, τοὺς ὠρισμένους ναοὺς καὶ βωμούς, τὰ ὠρισμένα ἦθη καὶ ἔθιμα. Ἡ πατρις ἦτο τῷ Ἕλληνι ἀνάγκη, ἧς ἄνευ ἠδυνάτει νὰ ζήσῃ. (Αὐτ. 330).

³ Ὅτι ἡ περὶ ἐλευθερίας ἔννοια τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἐλλιπής, μαρτυρεῖ τὸ ὅτι ὑπὲρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἦτο ἡ εἰμαρμένη καὶ ὑπὲρ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἀνθρώπων ἰσχυε τὸ μαντεῖον.

⁴ Ὁ Ἑγελος ποιούμενος λόγον περὶ τῶν Ἑλλήνων ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν μάλιστα τοὺς Ἀθηναίους.

⁵ Αὐτ. 330 ἐξ.

3. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλλήνων περιφανεστάτην κατέχουσι θέσιν οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας ἀγῶνες, οἵτινες διαμένουσιν ἀνεπίληστοι καὶ ἀθάνατοι οὐ μόνον ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ καὶ καθόλου τῷ ἀνθρωπισμῷ. Διότι αἱ κοσμοϊστορικαὶ ἐκεῖναι νῖκαι διέσωσαν τὴν ὑπέροχον ἀνάπτυξιν καὶ πνευματικὴν δύναμιν καὶ διεφύλαξαν τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τῆς ἀσιατικῆς δουλώσεως. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ διεφάνη τόσον ἐναργῶς καὶ λαμπρῶς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ὑπὲρ τὴν ὕλην, τῆς ἀληθινῆς ἀξίας ὑπὲρ τὴν κενὴν φήμην. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνάπτυξις τῶν ἡγεμονίδων πόλεων ἀποτελοῦσι τὴν λαμπροτάτην περίοδον τῆς Ἑλλάδος¹.

4. Ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων δύο μάλιστα προεῖχον, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, ὧν ἡ διαφορὰ ἐξετείνεται καὶ εἰς τὸ πολίτευμα. Αἱ μὲν Ἀθῆναι² ἐπολιτεύοντο κατὰ δημοκρατίαν θεμελιωθεῖσαν διὰ τῆς σοφῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος καὶ προαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κλεισθένου καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ὅστις μέγιστος ὢν ἀνὴρ πολιτικὸς καὶ Ζεὺς τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐπονομασθεὶς ἀνέδειξε τὴν πόλιν πρώτην ναυτικὴν δύναμιν καὶ προέστησεν ἡγεμονίδα μεγάλης συμμαχίας³. Τῆς δὲ Σπάρτης τὸ πολίτευμα δὲν ἦτο καθαρῶς δημοκρατικὸν ἀλλὰ σύγκραμα ἀριστοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας, ἀφοῦ ἐκεῖ ἦρχον δύο βασιλεῖς μετὰ γερουσίας καὶ ἐφόρων⁴. Ἡ νομοθεσία τῆς πόλεως ταύτης ἔτεινεν εἰς ἴσην τῆς γῆς διανομὴν καὶ ἰσοπολιτείαν μὴ ἐπιτρέπουσα τοῖς πολίταις ἐλευθέραν μόρφωσιν καὶ λεπτὴν ἀγωγὴν⁵. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε βραχεῖα⁶, διότι ἡ ἔντονος Ἀθηναίων καὶ Σπάρτης ἀντιζηλία καὶ ἡ ἀκατάσχετος ἀμφοτέρων πρὸς ἡγεμονίαν ὁρμὴ ἐπήγαγε τὸν ὀλέθριον πελο-

¹ Αὐτ. 336.

² Αὐτ. 337—341.

³ Ἐν Ἀθῆναις ἐκράτει μεγάλη ἐλευθερία καὶ ἰσχυρὰ ὁμοιότης συνηθειῶν καὶ πνευματικῆς μορφώσεως. Πλὴν ὅμως πᾶσα εἰς χαρακτῆρα καὶ ἰδιοφυίαν ὑπεροχὴ ἢ δύνατο ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος νὰ εὐνοηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ καὶ εὐκόλως ἐπιβληθῇ· διότι κύρια γνωρίσματα τῆς Ἀθηναίων πολιτείας ἦσαν ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ προσώπου καὶ ἡ μόρφωσις ἐμψυχουμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ὠραιότητος. (Αὐτ. 339).

⁴ Αὐτ. 341—345 ἰδίᾳ 343 ἐξ.

⁵ Ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔλειπεν ἡ τῆς διανοίας μόρφωσις, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἐφαίνοντο δὲ οἱ Σπαρτιαῖται εἰς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ὡς ἄκομφοι καὶ ἀδέξιοι. (Αὐτ. 343 ἐξ.).

⁶ Ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑλλάδος ἀρχεται ἀπὸ τῶν περσικῶν πολέμων καὶ τελευτᾷ εἰς τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον (492—431).

ποννησιακὸν πόλεμον¹ οὗ τὴν ἱστορίαν ὁ Θουκυδίδης ἐν θαυμαστῷ καὶ ἀθανάτῳ ἔργῳ συνέγραψε². Ἐπακολούθημα τοῦ πολέμου ἐκείνου ἦτο ἢ τῆς Σπάρτης ἡγεμονία ἢ τὴν Ἑλλάδα ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς φθειράσα καὶ αὐτὸ τοῦτο συντρίψασα διὰ τῆς καταλύσεως τῆς δημοκρατίας καὶ εἰσαγωγῆς τῆς ὀλιγαρχίας καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀνταλκιδείου εἰρήνης, ἣτις τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνίδας πόλεις ἔρμαιον εἰς τοὺς Πέρσας κατέλειπεν. Εἰς τὴν φθορὰν συνετέλεσε καὶ ἡ ἐπὶ τὸ ὑποκειμενικώτερον τροπὴ τῆς διανοήσεως. Οἱ μὲν σοφισταὶ ἐκήρυττον ὅτι «μέτρον πάντων χρημάτων ἄνθρωπος»³ καὶ ἐποίουν τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἔργον τῆς συναισθήσεως καὶ ἐκτιμήσεως ἐκάστου. Ὁ δὲ Σωκράτης ὑπέθηκε τὰς βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς ἀπαιτῶν ὅπως μὴ ἐνεργῶμεν ἀβασανίστως κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ τὴν παράδοσιν ἀλλὰ πράττωμεν αἰεὶ βεβουλευμένως κατὰ τὴν ἀκριβῆ φύσιν καὶ ἀληθῆ τῶν ὄντων ἔννοιαν, ἣν ἐπιμελῶς καὶ κατὰ μέθοδον ἐρευνῶντες εὐρίσκομεν. Τὴν θέσιν τοῦ μαντείου κατελάμβανεν ἡ συνείδησις. Οὕτω πῶς ὁ ἔνδον τοῦ ὑποκειμένου κόσμος ἐπεφαίνετο ἀντίπαλος πρὸς τὴν ὑφ'esτῶσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ ἐπαναστάτης πρὸς τὴν κρατοῦσαν τῶν Ἀθηναίων πολιτείαν. Νέαι ἀντιλήψεις ἐπεκράτησαν καὶ καινοὶ τρόποι εἰσῆχθησαν διαταρακτικοὶ τῶν ἠθῶν καὶ φθαρτικοὶ τῶν πραγμάτων τῶν κοινῶν⁴. Αἱ ἤδη ἀνθοῦσαι πολιτεῖαι ἔβαινον εἰς τὴν παρακμὴν· αἱ πόλεις κατὰ σειρὰν κατεβλήθησαν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Φίλιππον τὸν βασιλέα τῆς ἀναφαινομένης νέας ἰσχυρᾶς τῶν Μακεδόνων δυνάμεως⁵. Ὁ δὲ τούτου υἱός, ὁ μεγαλόφρων καὶ μεγαλεπήβολος Ἀλέξανδρος, φορεὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἔμπλεως ὑψηλῶν ἰδεῶν, ἤγαγε νικηφόρους τὰς φάλαγγας αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, κατέβαλε τὸ περσικὸν κράτος καὶ προήλασε μέχρι Σογδιανῆς καὶ Ἰνδιῶν

¹ (Αὐτ. 345—352).

² Ἡ μικρότης τῶν πολιτειῶν καὶ ἡ τάσις ἐκάστης αὐτῶν πρὸς χωρισμὸν δὲν ἐπέτρεπε τὴν συνένωσιν καὶ συγκρότησιν μιᾶς ἰσχυρᾶς ὁμοσπόνδου πολιτείας δυναμένης νὰ διασώσῃ τὴν Ἑλλάδα.

³ Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ λανθάνει διττὴ σημασία, διότι ὁ ἄνθρωπος δηλοῖ τὸ πνεῦμα ἢ κατὰ τὸ βάθος καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἢ κατὰ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον. Οἱ σοφισταὶ ἐνόουν τὸν ὑποκειμενικὸν μόνον ἄνθρωπον· τοιοῦτοι δὲ σοφισταὶ ἀναφαίνονται ἐν πᾶσι τοῖς χρόνοις κατὰ διαφόρους μορφάς. (Αὐτ. 350).

⁴ Σημειώδης ἐνταῦθα ἡ παρατήρησις τοῦ Ἐγέλου «εἶναι ἐπίχαρις καὶ ἐν τῇ τραγικότητι φαιδρὰ ἡ ζωηρότης καὶ ἐπιπολαιότης, μεθ' ἧς οἱ Ἀθηναῖται προέπεμπον εἰς τὸν τάφον τὴν ἠθικότητα αὐτῶν». (Αὐτ. 352).

⁵ Αὐτ. 352—357.

ἤρουνε τοὺς πολιτικούς ὀρίζοντας καὶ διέδωκε πανταχόσε τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἡμέρωσιν, ὑπέταξε χώρας παντοδαπὰς καὶ νέαν ἵδρυσεν ἀχανῆ αὐτοκρατορίαν. Ἦτο νέος μόλις εἰκοσαέτης, ὅτε ἐξελέγετο ἐν Κορίνθῳ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμὼν κατὰ τῆς Ἀσίας ἦτο ἀνὴρ μόνον τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, ὅτε μετὰ ἔνδοξον καὶ τροπαιοῦχον πομπὴν ἀπέθνησκεν ἐν Βαβυλῶνι (τῷ 323 π. Χ.). Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶναι πλήρης καὶ τελεία εἰκὼν τῆς ἑλληνικῆς φύσεως· συνεπλήρωσε καὶ ἐπέρανεν οὕτω τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ὥστε κατέλιπεν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων φαινομένων, ὅπερ δὲν δύνανται νὰ σκιάσωσι τὰ ἀμαυρὰ νέφη σφαλερῶν ἀντιλήψεων. Ἀδύνατον νὰ φιδάσῃ τις εἰς τὴν μεγίστην κοσμοϊστορικὴν μορφὴν τοῦ ἀνδρός, ἐὰν θελήσῃ, ὡς ποιοῦσι μικρολόγοι καὶ σχολαστικοὶ ἱστορικοί, νὰ μετρήσῃ ἐκεῖνον κατὰ τὸ νεωτερικώτερον τῆς ἠθικότητος καὶ ἀρετῆς μέτρον¹. Τὸ δὲ κλέος τῶν ἔργων τῆς διανοίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπέζησεν εἰς τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ θὰ ζῆ πάντως εἰς τὸν αἰεὶ χρόνον. Αἱ ἀπόπειραι ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρὸς διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας τινῶν περιοχῶν ἀπέβησαν μάταιαι, αἱ δ' ἐνέργειαι τῶν μεγαλοφρόνων βασιλέων Ἀγίδος καὶ Κλεομένους πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς λυκουγείου Σπάρτης ἀπώλοντο ἀνωφελῶς καὶ ἀπώλεσαν τραγικῶς τοὺς εἰσηγητὰς καὶ πρωτοστάτας². Τὸ Μακεδονικὸν κράτος κατεστρέφετο καὶ ὁ τελευταῖος βασιλεὺς ἀπήγετο ἵνα κοσμήσῃ τοῦ νικητοῦ τὸν θρίαμβον³· εἶχεν ἤδη σημάνει ἡ ὥρα, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ὄφειλε νὰ παραχωρήσῃ τὸν θρόνον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰς τὴν διάδοχον Ρώμην.

¹ Τὸ μέγεθος καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀμιλλῶνται πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ συνηνώθησαν στρατηγικὴ ἰδιοφυΐα καὶ μεγαλοφροσύνη καὶ ἀνδρεία ἀπαράμιλλος, αἵτινες ἀρεταὶ εἶμι μᾶλλον ἐξήρουντο ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας καὶ προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός. (Αὐτ. 354 ἔξ.).

² Ὁ Πλούταρχος παρέχει ἐναργῆ εἰκόνα τῶν χρόνων ἐκείνων διαγράφων τὸ ἦθος τῶν τότε ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. (Αὐτ. 359).

³ Ἀφοῦ ὁ τελευταῖος Μακεδὼν βασιλεὺς, ὁ Περσεύς, ἠττήθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία προσεβλήθη καὶ ἠφανίσθη τέλος δὲ κατεστράφη ἡ Κόρινθος (τῷ 146 π. Χ.). (Ἐνθα ἀνωτ.).

31. Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ¹

1. Δύο εἶναι τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ κοσμοϊστορικὸν ἔργον τὸ δὲ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ· ἐκεῖνο μὲν εἶναι τὸ ἀντικειμενικὸν τοῦτο δὲ τὸ ὑποκειμενικόν. Τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ ὑποταγὴ πάντων τῶν λαῶν καὶ συνένωσις αὐτῶν εἰς μίαν πολιτείαν, ἡ συγχώνευσις πάντων τῶν ἐθνῶν εἰς ἓν γενικὸν καὶ καθολικὸν κράτος, ἔν ᾧ περ οἱ λαοὶ ἕκαστοι καὶ αἱ θρησκείαι ἕκασται ἀποβάλλουσι τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν. Ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον. Τὴν φύσιν δηλαδὴ τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ οὐχί, ὡς τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ, ἡ ἐλευθέρα καὶ ζῶσα ἀτομικότης ἀλλ' ἡ ἐλευθέρα καθολικότης, ἡ ἀφηρημένη ἐλευθερία, ἣτις τὸ μὲν θέτει ὑπὲρ τὸ συγκεκριμένον ἄτομον τὴν ἀφηρημένην πολιτείαν καὶ ὑποτάττει ἐκεῖνο εἰς ταύτην τὸ δὲ δημιουργεῖ τὸ πρόσωπον, τουτέστι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐγὼ κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸ ἄτομον· διότι τὸ πρόσωπον εἶναι ὁ κύριος ὅρος τοῦ δικαίου καὶ πραγματοποιῆται ἐν τῇ ἰδίᾳ κτήσει ἀδιαφόρως πρὸς τὰ συγκεκριμένα τοῦ πνεύματος γνωρίσματα τὰ διακρίνοντα τὸ ἄτομον. Ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἢ τε πολιτικὴ καθολικότης καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡ ἀφηρημένη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἔχουσι τὴν μορφήν τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, τῆς ὑποκειμενικότητος δηλαδὴ καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἑαυτόν, ὅπερ δὴ ὑπῆρξε κατὰ τὰ εἰρημένα τὸ αἷτιον τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συγκεκριμένην καὶ ζῶσαν ἐλευθέραν ἀτομικότητα τοῦ Ἑλληνος ἔχομεν τὴν ἀφηρημένην προσωπικότητα τοῦ Ῥωμαίου, ὅστις αἶρει τὴν κεφαλὴν ὑπερήφανον καὶ πάλιν ὑποκλίνει αὐτὴν εἰς τὴν ἀφηρημένην πολιτείαν τὴν περισκοποῦσαν ἀγερώχως τὴν οἰκουμένην. Τὰ ἰσχύοντα πρόσωπα εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὸν σύγκλυδα ὄχλον τῶν ἀτόμων· διὸ βᾶσις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐν Ῥώμῃ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία, ὡς ἐν Ἑλλάδι ἡ δημοκρατία καὶ ἐν Ἀνατολῇ ἡ μοναρχία².

2. Τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ἐμφαίνει ἐναργῶς ἡ σύγκρισις τῶν περὶ δικαίου καὶ οἴκου, θρησκείας καὶ παιδείας ἀντιλήψεων. Αἱ σχέσεις τοῦ Ῥωμαίου πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν εὐρίσκονται ἐν ἄκρᾳ πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσει· πρὸς

¹ Ὁ ῥωμαϊκὸς κόσμος ἀναπτύσσεται διεξοδικῶς ἐν ἰδίᾳ κεφαλαίῳ. (Αὐτ. 361—430).

² Αὐτ. 362.

ἐκείνην μὲν εἶναι κύριος καὶ δεσπότης πρὸς ταύτην δὲ ὑπήκοος καὶ δοῦλος. Ἡ γυνὴ καὶ τὰ τέκνα διατελοῦσιν ἐν τῇ πατρικῇ ἐξουσίᾳ, θεωροῦνται ὡς πράγματα καὶ δύνανται νὰ πωληθῶσιν ὡς δοῦλοι¹. Ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ θρησκεία προέκυψε μὲν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἀλλὰ στερεῖται τῆς χάριτος, τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης τῆς τῶν Ἑλλήνων θρησκείας². ἔχει κύριον χαρακτῆρα τὴν σταθερότητα ὠρισμένων σκοπῶν, οὓς ἐνοροῦσιν οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τοῖς οἰκείοις θεοῖς καὶ ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτῶν ὡς τῆς ἀπολύτου δυνάμεως. Χάριν δὲ τούτων μάλιστα τῶν σκοπῶν τιμῶσι τοὺς θεοὺς καὶ ἀφοσιοῦνται εἰς αὐτούς. Τοιοιτοτρόπως ἀποβαίνει ἡ ῥωμαϊκὴ θρησκεία πεζή, θρησκεία τοῦ περιορισμοῦ, τῆς σκοπιμότητος, τῆς ὠφελείας³. Ἐν κρισίμοις δὲ καιροῖς καὶ δειναῖς στιγμαῖς ἀνάγκης ἐγίνοντο ἀφιερῶματα καὶ εἰσῆγοντο μετὰ τελετῶν ξένοι θεοί. Ἡ εἰσαγωγή τῶν θεῶν καὶ οἱ πλεῖστοι ῥωμαϊκοὶ ναοὶ προήλθον ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἐξ ἱερῶν ὑποσχέσεων καὶ ὑποχρεωτικῆς, οὐχὶ ἀνιδιωφελοῦς, εὐγνωμοσύνης. Ὅπως δ' εἶπειν ἡ θρησκεία αὐτῶν πλήρης οἰωνῶν καὶ σημείων⁴ ἦτο θρησκεία οὐχὶ τῆς ἐλευθερίας ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Τὰ διακριτικὰ τῆς θρησκείας ταύτης γνωρίσματα εἶναι ἡ ἄκρα τυπικότης καὶ ὅλως ἐξωτερικὴ σκοπιμότης⁵. Ἐκ τοῦ ἐναντίου οἱ Ἕλληνες εἶχον περικαλλεῖς ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ τελετὰς ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ καλὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὸ θεῖον ὡς τοιοῦτον⁶. Οὐχ ἦττον διέφερον τῶν Ἑλλήνων οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν παιδιῶν καὶ ἀγῶνων. Ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν οὐ μόνον οἱ θεαταὶ ἀλλὰ καὶ τὸ ὑποκείμενον τῶν θεαμάτων· διότι ἤσκουν τὰ σώματα καὶ ἐποίουν εὐπαγῆ καὶ ὠραῖα, εὐκαμπτα καὶ εὐκίνητα, ἵνα ἐπιδείξωσιν ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ τύχῳσι τοῦ ἄθλου. Οὗτοι δὲ ἦσαν μόνον θεαταὶ ἐκλαμβάνοντες τὰς θεατρικὰς παρα-

¹ 7, 253.

² Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν τοὺς θεοὺς καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, ὅμως ἡ θρησκεία ἐκείνων οὐδαμῶς ἦτο αἰγυπτιακὴ. Ὡσαύτως καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τὴν μυθολογίαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐρανισθέντες ἔχουσι θρησκείαν ἠκιστα ἑλληνικὴν, διότι μετέβαλον τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν θεῶν καὶ ὑπέβαλον εἰς ἐκεῖνο τοὺς ἰδιωφελεῖς αὐτῶν σκοποὺς καὶ τὰ οἰκεία περιορισμένα βουλήματα. (11, 374 ἐξ.).

³ 11, 377.

⁴ Αἱ τελεταὶ καὶ θρησκευτικαὶ πράξεις ἦσαν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις συχναὶ καὶ σπουδαῖαι, προσεποιοῦν δὲ τοῖς ἔργοις αὐτῶν ψυχρὰν τυπικότητα καὶ αὐστηρὰν ἐπισημότητα.

⁵ Αὐτ. 380.

⁶ Αὐτ. 374—379.

στάσεις, τὸν χορὸν καὶ τὸν δρόμον, ὡς ἄλλότριον ἔργον, περὶ ὃ ἡσχολοῦντο οἱ ἀπελεύθεροι, οἱ μονομάχοι, οἱ εἰς θάνατον καταδεδικασμένοι κακοῦργοι. Μεγαλοπρεπῆ φαινόμενα παρεῖχον οἱ θρίαμβοι καὶ αἱ ἑορταί. Ἐν τοῖς χρόνοις δὲ τοῦ πλούτου καὶ τῆς χλιδῆς ἀπολαυστικὰ θεάματα ἐθεωροῦντο οἱ αἵματηροὶ ἀγῶνες καὶ αἱ ἀπάνθρωποι μονομαχίαι. Δὲν εὔρισκον οἱ Ρωμαῖοι τέρψιν ἐν τῇ διαφωνίᾳ τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν τυχῶν, ἐν ταῖς διαμάχαις καὶ συγκρούσεσι τῶν ἀνθρώπων παθῶν, ἀλλ' ἐν τοῖς σκληροῖς παθήμασιν ἀτυχῶν σωμάτων ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ ῥοῇ αἵματος, τῷ ῥογχασμῷ τοῦ θανάτου καὶ τῇ ἐκπνοῇ τῆς ψυχῆς¹.

3. Ἡ τῶν Ρωμαίων ἱστορία διαιρεῖται εἰς τρεῖς περιόδους, ὧν ἡ μὲν πρώτη τελευτᾷ εἰς τὸν δεύτερον καρχηδονιακὸν πόλεμον ἡ δὲ δεύτερα εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς αὐτοκρατορίας ἡ δὲ τρίτη καὶ τελευταία περιλαμβάνει τρία κυριώτατα μέρη, ἦτοι τὴν Ρώμην ἐν τῇ περιόδῳ τῶν αὐτοκρατόρων, τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸ βυζαντιακὸν κράτος². Εἰς τὴν βασιλείαν, καταλυθεῖσαν δι' ἀσέβειαν καὶ ὕβριν τῆς τιμῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἑβδόμου βασιλέως διαπραχθεῖσαν, ἐπηκολούθησεν ἡ δημοκρατία, καθ' ἣν ἡ τοῦ βασιλέως ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς δύο ἐνιαυσίους ὑπάτους. Ἀλλ' εὐθύς τότε ἤρξαντο ἔντονοι ἔριδες καὶ σφοδραὶ διαμάχαι τῶν δύο τάξεων, πατρικίων καὶ πληβείων, ὧν ἐκεῖνοι μὲν εἶχον τὴν ἔγγειον κτῆσιν, τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα καὶ τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν, οὗτοι δὲ ἦσαν πένητες ὑπὸ τῶν πατρικίων δανειστῶν ταλαιπωρούμενοι καὶ εἰς πολεμικὴν ὑπηρεσίαν ὑποχρεούμενοι. Οἱ πληβεῖοι διὰ συχνῶν ἐξεγέρσεων καὶ ἐπιμόνων ἀγώνων ἐκτήσαντο κατὰ μικρὸν ἀγροὺς καὶ δικαιώματα ἀμύνης. Μόνον δὲ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν τάξεων τούτων προσέλαβεν ἡ Ρώμη ἀληθῆ ἐσωτερικὴν συνοχήν, δύναμιν καὶ ἐξωτερικὴν ἀνάπτυξιν³. Μετὰ μακρὰν σειρὰν ἀγώνων, ὧν τελευταῖος ἦτο ὁ πρῶτος καρχηδονιακὸς πόλεμος, ἡ Ρώμη ἐγένετο κυρία τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, τῆς Κορσικῆς καὶ τῆς Ἰσπανίας. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου καρχηδονιακοῦ πολέμου κατέστη ναυτικὴ δύναμις καὶ μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ζάμαν νίκην ἐδέσποσε τῆς μεσογείου θαλάσσης. Ἀπὸ τοῦ κατὰ τῆς Μακεδονίας πολέμου ἤρξατο ἡ

¹ Αὐτ. 379 ἐξ.

² Αὐτ. 365 ἐξ.

³ Ἐσωτερικὴν ὑγίειαν καὶ ἐξωτερικὴν δύναμιν μαρτυρεῖ ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πρώτου καρχηδονιακοῦ πολέμου, ὅτε ἀνεφάνησαν μεγάλοι καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες, οἱοὶ οἱ δύο Σκιπίωνες, ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ νεώτερος ὁ ἐπονομαζόμενος Ἀφρικανός. (Ἐπιθ. αὐτ. 382—394).

ἐπέκτασις πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐτέθη σκοπὸς ἢ κοσμοκρατορία· ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην αἰ ξέναι χῶραι ὑπέκυπτον· ὁ μὲν τρίτος καρχηδονιακὸς πόλεμος κατέληξεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Καρχηδόνης ὁ δὲ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀγὼν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου. Καὶ ἴσως φανῆ τῆς Ρώμης τὸ τότε πολιτικὸν μεγαλεῖον παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους. Ἀλλὰ ποία καὶ πόση ἡ διαφορὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης κατὰ τὴν μεσουράνησιν αὐτῶν! Ἐκεῖ μὲν ἤκμαζον ἐν ἀνεφίκτῳ κάλλει καὶ ἀθανάτῳ λαμπρότητι τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τοιοῦτον ὑπῆρχεν. Ὅσους ἐκέκτηντο οἱ Ρωμαῖοι καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς δὲν ἐδημιούργησαν αὐτοὶ ἀλλ' ἐκόμισαν λάφυρον ἐκ χωρῶν ἑλληνικῶν· κομψότητα καὶ χάριν δὲν εἶχον ἀλλ' ἐσπούδαζον νὰ λάβωσι παρὰ τῶν Ἑλλήνων. «Ἕλληνες δοῦλοι ἦσαν οἱ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς τῶν Ρωμαίων, οἱ διευθύνται τῶν ἐργαστηρίων, οἱ διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ τῶν τέκνων αὐτῶν»¹.

4. Ἡ Ρώμη ἐκέκτητο βεβαίως ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν, ἧς ἄνευ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ προέλθῃ εἰς κατακτήσεις, ἀλλ' ἡ ὀργάνωσις ὅμως ἐκείνη ἠπειλεῖτο ἀεὶ ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων καὶ τῆς σκευωρίας τῶν φιλοδόξων. Αἱ δ' ἐσωτερικαὶ διαφωνίαι καὶ ἀντιθέσεις ἐγένοντο καὶ τοῖς Ρωμαίοις ὀλέθρια. Οἱ νεώτεροι πατρίκιοι ἦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ ἄρχοντες οἱ τὴν φίλαρχον καὶ ἄπληστον ἀποτελοῦντες ὀλιγαρχίαν, πρὸς ἣν ἀντικρὺς ἀντέκειτο ἡ ἀκτῆμων καὶ ἀργὴ πληθὺς. Αἱ ἐλπίδες πρὸς διάλυσιν τῶν διαφορῶν καὶ διόρθωσιν τῶν κακῶν ἀπέβησαν φροῦδοι· διότι αἱ μὲν εὐγενεῖς προσπάθειαι πρὸς γεφύρωσιν τοῦ χάσματος καὶ σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἀπέτυχον² ἢ δὲ φιλοχρηματία καὶ ἡ δωροδοκία ἔβαινον ἀεὶ ἐπὶ τὰ χεῖρω³. Ἐμφύλιοι ἀγῶνες καὶ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι διέσειον ἐπικινδύνως τὴν πολιτείαν καὶ ἀφήρουν ἀπ' αὐτῆς τὸ σταθερὸν ἔρεισμα. Οὕτω μέγας ἐπεσεῖσθη εἰς τὴν Ρώμην κίνδυνος ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων Κίμβρων καὶ Τευτόνων, εἶτα δὲ ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ συμμάχων, τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου, τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων⁴. Τὰ κακὰ λοιπὸν ταῦτα καὶ ἡ ἔλλειψις γενικοῦ καὶ σπουδαίου

¹ Αὐτ. 394 ἐξ. ἰδίᾳ 402.

² Οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι φιλοτίμως ἐμόχθησαν ὑπὲρ τῆς ψηφίσεως νέων ἀγροτικῶν νόμων ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσαν καὶ οἰκτρὸν ἔσχον τέλος.

³ Τὸ κακὸν κατέστη κατάδηλον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰουγούρθα, ὅστις δεκάσας τὴν σύγκλητον διέπραξε ἀτιμωρητὴ τὰς μεγίστας ἀδικίας καὶ κακουργίας. (Αὐτ. 399).

⁴ Ἐνθ. ἄνωτ.

ὑπὲρ τῆς πατρίδος σκοποῦ ἦτο εὐλογον νὰ ἀναδείξωσιν ἄνδρας, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐνεργήσωσιν ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τῆς πολιτείας¹ καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας². Ἡ ἀπὸ τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν μοναρχίαν μετάβασις ἀπέβη ἄφρευκτος καὶ ἐγένετο ἀνεπαίσιμητος· αἱ ἀνώταται ἐξουσίαι δὲν κατελύθησαν ἀλλὰ συνηνώθησαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μονάρχου. Ὁ Καῖσαρ δηλαδὴ Ὁκταβιανὸς Αὐγουστος κατέστη princeps senatus, ὑπάτος, τιμητής, δήμαρχος καί, ὅπερ σπουδαιότατον, εἶχε τὸ imperium, τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ· ἐγένετο αὐτοκράτωρ (imperator)³. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία κατελύθη καὶ δὲν ὑπελείφθη ἄλλο ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ Ῥώμῃ παρὰ τὸ ἀφηρημένον ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ἀφ' ὅτου τὰ ἄτομα ἀπώλεσαν πᾶν πολιτικὸν δίκαιον, διετήρησαν τοῦ προσώπου τὴν ἔννοιαν κενὴν ἐλευθερίας. Καὶ τότε ἀκριβῶς, ὅτε δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ῥώμῃ οὔτε ἀληθινὴ ἠθικὴ οὔτε φιλοπατρία, ἀνεπτύχθη καὶ ἐτελειώθη τὸ δίκαιον· διότι οἱ μὴ ἐκδιδόμενοι εἰς τὰς ἡδονὰς ἢ ἐτρέποντο εἰς τὴν φιλοσοφίαν⁴ ἢ ἠσχολοῦντο περὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀφηρημένου δικαίου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει νὰ θεραπεύσῃ τὴν διάνοησιν καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἠθικὴν· ἐδέησε νὰ ἐπιφανῇ ὁ χριστιανισμός, ἵνα ἀναγεννήσῃ τὰς ψυχάς⁵. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀνε-

¹ Αὐτ. 400.

² Ἡ κατάστασις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν Ῥωμαίων πολιτεία κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ νὰ διατηρήσῃ τὴν δημοκρατικὴν μορφήν. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν κατενόησεν ὁ Κικέρων καίπερ λαβὼν πείραν τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα, τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Καίσαρος, τοῦ Κατιλίνα καὶ τοῦ Κλωδίου· ἐπέριπτε τὴν εὐθύνην εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πάθη αὐτῶν καὶ ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἔσφριζε τὴν δημοκρατίαν ἢ ἀγαθὴ προαίρεσις. Πόσον διαφόρως καὶ πόσον ὀρθότερον ἔκρινεν ἀνάλογον τῶν Ἀθηναίων κατάστασιν μέγας αὐτῶν φιλόσοφος! Τὸ ἐταστικὸν καὶ βαθὺ τοῦ Πλάτωνος ὄμμα κατείδεν ὅτι ἡ τῶν Ἀθηναίων πολιτεία ἐν ἣ εἶχε περιστῆ θέσει κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου καὶ ἐνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ καὶ τοῦτο συνιδῶν νέαν ὑπετύπωσε πολιτείαν. Προστεθῆτω ὅτι καὶ ὁ Κάτων ἐπιρρίπτων τὴν εὐθύνην εἰς πρόσωπα εἶπε περὶ τοῦ Καίσαρος· «αἱ ἄρεται αὐτοῦ ἔστωσαν ἐπικατάρτοι, διότι κατέστρεψαν τὴν πατρίδα μου». Ἀλλ' ὁ Ἐγγελοσ παρατηρεῖ ὅτι τὴν δημοκρατίαν ἀνέτρεψεν οὐχὶ ἡ τυχαία ιδιότης τοῦ Καίσαρος ἀλλ' ἡ ἀνάγκη, διότι ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἤρτητο ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας καὶ ἐστερεῖτο κέντρου πνευματικοῦ. (Αὐτ. 401).

³ Αὐτ. 404.

⁴ Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ταπεινώσεως ἐπόριζε παρήγορον τῆς συνειδήσεως ἀνύψωσιν ἡ φιλοσοφία, ἥτις ἦτο μὲν βεβαίως, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη παιδεία, ἑλληνικὴ ἀλλ' εἶχε προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἀνάγκην τῶν χρόνων καὶ τὴν διάνοησιν τῶν Ῥωμαίων.

⁵ Περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιθι αὐτ. 409—430.

κάλυπτεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἄπειρον πνεῦμα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἐνότητα τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις εἶχε λησμονήσει τὴν εὐτυχίαν τοῦ ζῆν ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν φύσιν καὶ συνελέγετο εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀπέβαλλε τὴν συναίσθησιν τοῦ βίου, διὰ τοῦ ἐπιφανοῦς χριστιανισμοῦ ἠδυνήθη νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν κόσμον.

5. Ὁ ῥωμαϊκὸς κόσμος περιαλγῆς ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγκαταλειφθεὶς δίσταται πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ ποθεῖ γαλήνην καὶ ἀνάπαυσιν μόνον ἐνδομύχως ἐν τῷ πνεύματι ἐπιτυγχανομένην, οὕτω δὲ προοδοποιεῖ ἀνώτερον πνευματικὸν κόσμον, ἀνώτερον πνεῦμα ἀποκαλυφθὲν διὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τὸ πνεῦμα τοῦτο περιέχει τὴν διαλλαγὴν καὶ τὴν λύτρωσιν, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἐπίγνωσιν τοῦ πνεύματος ὡς καθολικοῦ καὶ ἀπείρου. Ἡ γνῶσις δηλαδή, ἣτις ἐποίησε τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὸν δυϊσμόν, αἶρει ὡσαύτως τὴν διαφορὰν καὶ καθίσταται πηγὴ τῆς ἀπείρου διαλλαγῆς. Γνῶσις σημαίνει τὸν ἀφανισμόν τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἀλλοτριῶν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ὑποκειμένου εἰς ἑαυτό. Τοιοῦτοτρόπως γίνεται ἡ πραγματικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ κόσμου, ἡ συνδιαλλαγὴ αὐτοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ἑαυτὸν ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν θεόν¹. Ἡ δ' ἐνότης θεοῦ καὶ ἀνθρώπου δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐπιπολαίως ὡς σημαίνουσα ὅτι δῆθεν ὁ θεὸς εἶναι ἄνθρωπος καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡσαύτως θεὸς ἀλλ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τοσοῦτο μόνον θεός, καθ' ὅσον αἶρει τὴν φυσικότητα καὶ τὸ πεπερασμένον τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸν θεόν². Ἡ καθ' ἑαυτὴν ἐνότης ὑπάρχει κατὰ πρῶτον μόνον εἰς τὴν νοοῦσαν καὶ θεωρητικὴν συνείδησιν· πρέπει δ' ὅμως νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὴν αἰσθανομένην καὶ παριστῶσαν συνείδησιν, νὰ γίνῃ ἀντικείμενον εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἐπιφανῇ, νὰ λάβῃ τὴν αἰσθητὴν μορφήν τοῦ πνεύματος, ἣτις εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη. Ὁ Χριστὸς ἐπεφάνη, ἄνθρωπος ὢν θεὸς καὶ θεὸς ὢν ἄνθρωπος, δι' οὗ τῷ κόσμῳ ἐγένετο εἰρήνη καὶ διαλλαγή. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ χριστιανικοῦ θεοῦ ἔχει

¹ Αὐτ. 409 ἐξ. 415.

² Ἡ ἐνότης τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπαντᾷ βεβαίως ἐν τῇ θρησκευτικῇ συνειδήσει τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀλλ' εἶναι ἐπιπολαία καὶ περιορισμένη. Παρ' ἐκείνοις μὲν περιορίζεται ἐν τῷ κάλλει τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος παρὰ τούτοις δ' ἐν τῇ σκοπίμως δρώσῃ προσωπικότητι. Ἀλλ' ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ἡ ἐνότης ἀφορᾷ εἰς αὐτὴν τὴν ῥίζαν καὶ πηγὴν τῆς γνώσεως καὶ βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις συνάπτεται πρὸς τὸν θεὸν ὡς πνεῦμα.

τὸ γνῶρισμα ὅτι εἶναι μία καὶ μόνη· ἅπαξ μόνον ἐγένετο, διότι ὁ θεὸς εἶναι ὑποκείμενον καὶ ὡς ἐπιφαινομένη ὑποκειμενικότης εἶναι μόνον ἐν ἄτομον. Ὡς αἰσθητὴ δὲ ὑπαρξίς εἶναι παροδικὴ μόνον ἐμφάνισις· ὁ Χριστὸς ἀπέθανε καὶ ἀποθανῶν ἀνέστη καὶ ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, οὕτω δὲ μόνον εἶναι πνεῦμα¹. Ὅθεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ ὁ θεὸς ἐπιφαίνεται ὡς πνεῦμα, οἶον κατ' ἀλήθειαν εἶναι· ὁ θεὸς ἀπεκαλύφθη διὰ τοῦ Χριστοῦ². Ὅλιγον διαφέρει τὸ πρόσωπον καὶ ὁ ἱστορικὸς βίος τοῦ Ἰησοῦ³· διότι ἡ δύναμις τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἔγκειται ἐν ἐκείνῳ ἀλλ' ἐν τῇ ἀπλῇ ἀληθείᾳ, καθ' ἣν ὁ θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, τὸ πεπερασμένον πνεῦμα εἶναι μέρος τοῦ ἀπείρου θείου πνεύματος, ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα τοῦ θεοῦ. Ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος ἔμαθεν ὅτι κοινωνεῖ τῆς θείας φύσεως, εἰς οὐδεμίαν ἔκτοτε δουλεύει αὐθεντίαν ἀλλ' εἶναι κατὰ συνείδησιν καὶ ἀπολύτως ἐλεύθερος· γινώσκει ὅτι κατὰ τοσοῦτο προσεγγίζει τῷ θεῷ, καθ' ὅσον δεσπόζει καὶ κρατεῖ τῆς πεπερασμένης φύσεως καὶ ζῆ οὐχὶ κατὰ σάρκα ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ οἱ ἄνθρωποι γινώσκουσιν ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει ἐν ἑαυτοῖς, ἥτις ἔννοια θεμελιοῦ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐλευθερίαν, οὐχὶ ἀπλῶς τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν ἐν τῇ ἠθικῇ συνειδήσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν, τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν⁴.

¹ Αὐτ. 416 ἐξ.

² Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἄνθρωπος γενόμενος θεὸς ἀλλὰ τοῦναντίον θεὸς γενόμενος ἄνθρωπος· δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ἀποθέωσιν ἀλλ' ἐνσάρκωσιν, ἐνανθρώπησιν τοῦ θεοῦ.

³ Ὁ Ἐγγελοῦ δὲν ἔχει διαφέρον πρὸς τὸ ἱστορικὸν πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ· «Ἐρωτῶσι, τίς ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ, ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ, ἡ ἐν τῷ οἴκῳ ἀγωγή, τὰ θαύματα καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐξετάζοντες ἐκεῖνον κατὰ τὴν μεγαλοφυΐαν, τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἠθικότητα, τάττουσι παρὰ τὸν Σωκράτη καὶ ἄλλους, εἰ καὶ θεωροῦσι τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀνωτέραν. Ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τοῦ χαρακτήρος, ἡ ἠθικὴ καὶ ὅσα ἄλλα δὲν εἶναι ἡ τελευταία ἀνάγκη τοῦ πνεύματος. Ἐὰν ὁ Χριστὸς εἶναι μόνον ὑπέροχον καὶ ἀναμάρτητον πρόσωπον, αἴρεται ἡ ἔννοια τῆς θεωρητικῆς ιδέας, τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἀλλὰ περὶ ταύτης φροντίζομεν καὶ ἀπὸ ταύτης πρέπει νὰ ὀρμηθῶμεν. Θεωρήσατε τὸν Χριστὸν κριτικῶς καὶ ἱστορικῶς τοιοῦτον οἶον θέλετε· δείξατε ὡσαύτως, ὅπως θέλετε, ὅτι αἱ διδασκαλίαι τῆς ἐκκλησίας προέκυψαν ἐν ταῖς συνόδοις ἐκ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ πάθους τῶν ἐπισκόπων—ταῦτα πάντα εἶναι ἀδιάφορον πῶς ἔχουσι· τὸ μόνον διαφέρον καὶ σπουδαῖον ζήτημα εἶναι τίς ἡ ἰδέα ἢ ἡ ἀλήθεια καθ' ἑαυτήν». (Αὐτ. 447 ἐξ.).

⁴ Ἡ δουλεία εἶναι ἀδύνατος ἐν τῷ χριστιανισμῷ, διότι ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται κατὰ τὴν καθολικὴν αὐτοῦ φύσιν ὡς θεός. Ὁ θεὸς θέλει ἵνα πάντες

6. Ἡ χριστιανικὴ ἔννοια ἀνεπτύχθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οἱ μαθηταὶ ἐκείνου διέγνωσαν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα μόνον ἀλλοτριούμενον τῆς πεπερασμένης φύσεως καὶ ἀφοσιούμενον εἰς τὴν καθαρὰν αὐτοσυνειδησίαν ἐφικνεῖται τῆς ἀληθείας. Οἱ ὄπαδοι τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην συνδεόμενοι καὶ πνευματικὸν βίον διάγοντες συναποτελοῦσι τὴν κοινότητα, ἣτις εἶναι τὸ κράτος τοῦ θεοῦ, πραγματικὴ ζωὴ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ κοινότητι καὶ ἐκκλησίᾳ ὁ χριστιανισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ παρὰ τὰς παντοίας καὶ ἀπηνεῖς καταδιώσεις, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὀργανωθεὶς ἐπερρώσθη καὶ ἀνεδείχθη νικηφόρος δύναμις¹. Ἡ δὲ πίστις εἰς Χριστὸν διεμορφώθη εἰς ἄρθρα πίστεως, εἰς δόγματα, ἅτινα ἐν αὐτῷ τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει διὰ τῶν συνόδων ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας συνετάχθησαν καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἠμπεδώθησαν².

7. Ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος ἡ τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦσα ἔμελλε νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὸν κόσμον καὶ ἡ τῆς θρησκείας ἀρχὴ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων ἐνοικοῦσα νὰ καταστῆ ἐλευθερία τοῦ κόσμου. Ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἀπέκειτο εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἀλλ' εἰς ἄλλους, τοὺς λαοὺς δηλονότι τοὺς γερμανικοὺς³.

32. Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

1. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἀνύψωσεν, ὡς γνωστόν, τὸν χριστιανισμὸν εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους καὶ κατέστησε τὸ παλαιὸν Βυζάντιον πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Θεοδόσιος ὁ μέγας τὴν ἀχανῆ αὐτοκρατορίαν, τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ ἀπὸ τῆς ἔνδον Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἰστροῦ ἐκτεινομένην, διένειμεν

οἱ ἄνθρωποι εἶναι μακάριοι. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ὡς τοιοῦτος ἔχει ἄπειρον ἀξίαν καὶ αὕτη ἀκριβῶς ἡ ἀξία αἶρει τὴν διάκρισιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς πατρίδος.

¹ Αὐτ. 418 ἐξ. 420 ἐξ.

² Ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἣτις ἦτο ἡ διασταύρωσις τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου, συνηνώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων συναφθεὶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τοῦ Λόγου ἐπαύσατο ὢν ἀφηρημένος καὶ ἀδιανόητος. Ἦδη ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου μεταβιβάζεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ οὕτω συνδυάζεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν μορφήν τὸ βαθύτατον διανόημα. (Αὐτ. 423 ἐξ.).

³ Αὐτ. 429 ἐξ.